

TIJDSCHRIFT VOOR FILOSOFIE

Krisis

Verremdelingen

Nº 54 maart 1994

huidige technologie is bijvoorbeeld dat deze ons haar geschiedenis als irrelevant laat voorkomen. Als 'wij' het allemaal gemaakt hebben dan is dit 'wij' bij Negt empathisch en ongedeeld, in plaats van metaforisch en divers. Dat is, voorzichtig uitgedrukt, geen voordeel in een periode waarin de idee van eenheid meer gebaat is bij de metafoer van het ontwerp dan bij die van de vrijmaking van wat altijd al aanwezig was.

ROMANTISCH VERLANGEN OF REFORMATORISCH ELAN

De visie van Jos de Mul op
Wilhelm Dilthey

Jozef Keulartz

Recensie van: J. de Mul, De tragedie van de eindigheid. Diltheys hermeneutiek van het leven. Kok Agora, Kampen 1993, 508 pagina's, f. 79,50.

Bij zijn dood in 1911 liet Wilhelm Dilthey maar liefst drie grote archiefkasten vol manuscripten achter. Wat hij gedurende zijn leven aan de openbaarheid prijs gaf, staat qua omvang in geen enkele verhouding tot deze ruim honderdduizend pagina's tellende handgeschreven nalatenschap. Dilthey was dan ook lange tijd een grote onbekende, temeer daar veel van het gepubliceerde werk anoniem of onder pseudoniem verscheen. Hierin is pas geleidelijk enige verandering gekomen door de publicatie van zijn verzamelde werken. Deze uitgave werd na 1914 ter hand genomen maar is thans, nadat er twintig delen zijn verschenen, nog steeds niet afgerond. Bovendien is deze uitgave zonder duidelijk plan tot stand gekomen en maakt derhalve een tamelijk chaotische indruk. Daar komt nog bij dat Diltheys werk tot de laatste pennestreken *work in progress* is, waarin telkens andere accenten

gezet worden en waarin de meest uiteenlopende en vaak tegenstrijdige motieven elkaar kruisen. Zelfs zijn directe leerlingen ervoeren Dilthey als een 'raadselachtige oude man'.

Om inzicht te krijgen in het oeuvre van Dilthey moet men dus de nodige hermeneutische hoogstandjes verrichten. In zijn proefschrift *De tragedie van de eindigheid* heeft Jos de Mul deze acrobatische toer met gratie volbracht. Hem komt de eer toe voor het Nederlandse taalgebied een even erudiete als eloquente verhandeling over leven en leer van Dilthey te hebben geschreven, die zich moeiteloos kan meten met het beste dat op dit gebied verschenen is. Daar moet echter onmiddellijk aan toegevoegd worden dat hij, geheel in de lijn van de door Heidegger en Gadamer sterk gedomineerde receptiegeschiedenis, een al te eenzijdig beeld van Dilthey tekent.

Diltheys werk is *exemplarisch* voor de breuk met de metafysische traditie, die in de vorige eeuw ontstond en die ook tegenwoordig de filosofische gemoederen nog steeds in hevige beroering houdt. De vier voornaamste motieven die kenmerkend zijn voor het hedendaagse postmetafysische denken zijn in Diltheys werk al volop aanwezig. Dilthey streefde naar een nieuwe plaatsbepaling van de filosofie ten opzichte van de empirische wetenschappen: de filosofie diende haar bevoorrechte positie op te geven en met de empirische wetenschappen samen te werken. Verder beroofde hij de rede van haar apriorische en abstracte karakter en pleitte hij in de naam van eindigheid en historiciteit voor een contextualisering en concretisering van de rede. Bovendien streefde hij naar een omkering van de klassieke verhouding van theorie en praktijk en probeerde hij de wortels van onze kennis in het dagelijkse leven bloot te leggen. En tenslotte onder-

nam hij een poging ter overwinning van de subjectfilosofie, die in het westerse denken van Descartes tot Husserl zo'n overheersende positie inneemt.

Al deze onderwerpen, die het huidige debat nog steeds bepalen, zijn door Dilthey voor het eerst in onderlinge samenhang op de filosofische agenda geplaatst. Als *pionier* van het postmetafysische denken heeft hij echter een ten diepste ambivalente verhouding tot de metafysica. Deze ambivalentie komt goed tot uitdrukking in de titel van De Muls proefschrift *De tragedie van de eendigheid*. Van een tragedie is sprake omdat het verlangen naar de oneindigheid onvervulbaar is gebleken, omdat het (om Schiller te parafaseren) zijn naïviteit heeft verloren en sentimenteel of romantisch is geworden. Metafysische ideeën, bijvoorbeeld omtrent god, de kosmos en de ziel, die alle rondom het oneindige cirkelen, zijn hun constitutieve kracht definitief kwijtgeraakt en hebben alleen nog een regulatieve taak; zij functioneren als onzeker kompas op de open zee van contingentie waarop wij ons bewegen.

"Metafysica als wetenschap is onmogelijk" - dit inzicht vormt het uitgangspunt van Diltheys onderzoek naar de grondslagen en grenzen van de geesteswetenschappen, een onderzoek dat hij met een knipoog naar Kant als *Kritiek van de historische rede* aanduidde. Wat echter volgens Dilthey overblijft nadat de metafysica als wetenschap heeft afgedaan, is een bepaald grondgevoel, "een onophefbare metafysische stemming, die aan elke bewijsvoering ten grondslag lag en die ze allemaal overleven zal". Dit inzicht vormt het uitgangspunt van Diltheys onderzoek naar de structuur en ontwikkeling van wereldbeschouwingen, een onderzoek dat hij ook wel als *Filosofie van de filosofie* betitelde. Jos de Mul laat overtuigend zien dat we-

tenschapsleer en wereldbeschouwingsleer in het werk van Dilthey naadloos op elkaar aansluiten. Juist dit samengaan van een kentheoretisch en een metafilosofisch project geeft aan Diltheys oeuvre een ongehooflijke spanning, met aan de ene kant een hardnekkig streven naar objectiviteit en algemene geldigheid en aan de andere kant een romantisch verlangen naar onmiddellijkheid en oneindigheid. Dat De Mul vooral deze laatste kant belicht is, gezien zijn eerste boek over *Het romantische verlangen in (post)moderne kunst en filosofie* (1990), niet zo verwonderlijk; het leidt helaas wel tot een vertekening van Diltheys beeld.

Hoewel De Mul in zijn inleiding uitdrukkelijk het tegendeel beweert, behandelt hij Dilthey toch voornamelijk als voorloper van Heidegger, Gadamer en Derrida, drie filosofen waaraan het laatste deel van zijn boek gewijd is. Zijn interpretatie volgt, zoals hij ook wel toegeeft, de door Heidegger gebaande denkwegen. In *Sein und Zeit* stelde Heidegger zich tot taak "het werk van Dilthey te dienen", zij het dan wel in de geest van diens filosofische gesprekspartner graaf York. Conform de opvattingen van deze graaf kapittelt Heidegger Dilthey omdat hij "het leven in ontologische indifferentie liet staan". Omdat Dilthey niet in staat was de ontologische van de ontische vraagstelling te onderscheiden, verwarde hij volgens Heidegger het verschijnsel van de historiciteit met dat van de 'Historie', de feitelijke geschiedenis en haar wetenschappelijke bestudering. Deze verwarring voert Heidegger terug op Diltheys preoccupatie met methodologische en epistemologische kwesties. Omdat hij wetenschappelijke empirie *toto coelo* als 'deficiënte' modus van het oorspronkelijke 'in-de-wereld-zijn' beschouwt, worden dergelijke kwesties

door Heidegger als irrelevant terzijde geschoven. Weliswaar neemt De Mul Dilthey tegen Heideggers kritiek in bescherming en stelt hij dat ontische en ontologische argumenten bij de fundering van de wetenschappen niet zo strikt gescheiden kunnen worden als Heidegger het voorstelt, maar zijn verdediging blijft halfslachtig omdat ook hij Diltheys filosofie voornamelijk als een 'ontologie van het leven' beschouwt en nauwelijks aandacht besteedt aan ontische zaken als methodologie en epistemologie, terwijl die toch onlosmakelijk deel uitmaken van Diltheys kritiek van de historische rede.

Anders dan bij Heidegger en zijn postmoderne nazaten is Diltheys vertrouwen in de wetenschap ongebroken. De geesteswetenschappen vormen als het ware de organen, met behulp waarvan de maatschappij zich met het oog op de toekomst op haar verleden bezint. Deze bezinning heeft een praktische en politieke betekenis; zij moet een uitweg bieden uit de crisis die is ontstaan door de onherroepelijke teeloorgang van vaste en absolute maatstaven en richtlijnen. Dilthey deelt het 'reformatorisch elan' der positivisten; hij vreest alleen dat de onderwerping van de geesteswetenschappen aan de natuurwetenschappen ertoe zal leiden dat deze praktische en politieke zelfbezinning plaatsmaakt voor een louter technische sturing en controle van maatschappelijke processen. De Mul doet Dilthey dan ook geweld aan door zijn reformatorisch elan achter zijn romantisch verlangen te laten verdwijnen.

Deze verdwijning gaat hand in hand met een andere. In navolging van Heidegger interpreteert De Mul Dilthey uitsluitend als filosoof van de historiciteit en verliest hij Dilthey als filosoof van de sociabiliteit geheel uit het oog. Het object van de geesteswetenschappen wordt door Dilthey

telkens opnieuw aangeduid als de "gesellschaftlich-geschichtliche Wirklichkeit". Het verbindingsstreepje geeft aan dat het hierbij gaat om een dynamische totaliteit met een synchrone kant (de maatschappij) en een diachrone kant (de geschiedenis). Omdat De Mul de maatschappelijke kant van Diltheys beschouwingen negeert, mist hij ook zijn betekenis voor de sociologie. Deze betekenis dankt Dilthey aan de introductie van het begrip 'wisselwerking' ter karakterisering van de sociaal-historische werkelijkheid. Dit begrip werd door de naar Amerika geëmigreerde Dilthey-leerling George Herbert Mead vertaald met 'interaction', een term die in de twintigste eeuw ook in de Duitse sociologie gangbaar zou worden. In het voetspoor van Dilthey ontwikkelde Georg Simmel eveneens een interactionistische sociologie, die weer van invloed was op de theorie van het sociale handelen van Max Weber.

De Heideggeriaanse achtergrond van zijn Dilthey-interpretatie is tenslotte ook debet aan het halfslachtige karakter van De Muls visie op de stelling dat zich in het latere werk van Dilthey een 'Kehre' zou hebben voltrokken van descriptieve psychologie naar filosofische hermeneutiek. Deze stelling was tot voor kort tamelijk algemeen aanvaard, maar is inmiddels door veel Dilthey-kenners verlaten: waar men eerst een radicale breuk waarnam, ziet men nu eerder een accentverschuiving. Zo ook De Mul; hij gewaagt niet langer van zoiets als een hermeneutische 'wending', maar spreekt in plaats daarvan over het hermeneutisch 'complement'. Maar even verderop betoogt hij dat de psychologie haar status als fundament voor de geesteswetenschappen in de loop van Diltheys ontwikkeling aan de hermeneutiek af heeft moeten staan. Weliswaar vormen psychologie en hermeneutiek elkaars complement, maar

het primaat ligt volgens De Mul uiteindelijk toch bij de hermeneutiek.

Wat Dilthey in zijn latere werk over hermeneutiek te berde brengt is echter, zeker vergeleken met de uitgebreide beschouwingen van iemand als Schleiermacher, uiterst mager. Over centrale gezichtspunten als de dubbele hermeneutische cirkel, het in elkaar grijpen van de grammaticale en de psychologische interpretatie, de wisselwerking tussen de comparatieve en de divinatorische methode etcetera, vindt men bij Dilthey, een enkele verdwaalde zin of terloopse opmerking daargelaten, helemaal niets. De Mul geeft dat ook wel toe, maar doet het af als een methodologische en epistemologische kwestie, terwijl hij primair belang stelt in ontologische vragen. Als 'ontologie van het leven' is Diltheys rijpe filosofie in wezen een 'hermeneutiek van het leven', zoals de ondertitel van zijn proefschrift luidt. Als bewijs hiervoor dienen globale uitspraken waarin Dilthey stelt dat het leven slechts vanuit zichzelf begrepen kan worden. Daarbij moet echter wel steeds bedacht worden dat Dilthey met 'leven' tot het eind toe niets anders bedoelt dan bewustzijnsleven, zoals blijkt uit de centrale plaats die het begrip 'beleving' ook in zijn latere werk inneemt.

Juist omdat leven voor Dilthey nooit iets anders betekent dan bewustzijnsleven blijft het psychologisch gezichtspunt ook in zijn latere werk primair. Nu kan men altijd tegenwerpen dat Dilthey zelf de poging om maatschappelijke en historische processen te verhelderen met behulp van psychologische inzichten later herhaaldelijk als 'gebruikelijke vergissing' of 'dwaalweg' afdoet; daar staan echter evenzoveel uitspraken tegenover waaruit juist blijkt dat hij de psychologie nog steeds als koersbepalend beschouwt. Bij nader inzien heeft

Diltheys zelfkritiek uitsluitend betrekking op het introspectieve karakter van zijn vroegere psychologie en is ze geenszins gericht tegen het project van een descriptieve psychologie als zodanig. Terwijl hij beleving en verstaan aanvankelijk als onderling verwisselbare begrippen beschouwde, en het verstaan als een vorm van nabeleving opvatte, schoof Dilthey hier later een derde term tussen, namelijk 'uitdrukking'. Het verstaan is zodoende niet langer uitsluitend op introspectie aangewezen, maar verloopt via de interpretatie van duurzaam gefixeerde levensuitingen. Deze verschuiving van introspectie naar interpretatie laat de centrale rol van de beleving voor het verstaan echter geheel intact, zoals ook wel blijkt uit het volgende citaat: "Het verstaan dringt de vreemde levensuitingen binnen via een transpositie vanuit de volheid der eigen belevingen." Dit citaat toont de afstand die Dilthey scheidt van Gadamer, die het verstaan beschouwt als een "manier waarop het zijn geschiedt". Wie aan Diltheys werk een 'zijnshistorische' draai probeert te geven, laadt de verdenking op zich dat hij Dilthey te zeer door de bril van Heidegger leest. Voor de overmacht van diens *Wirkungsgeschichte* is De Mul uiteindelijk gezwaakt.

BUITENSTAANDERS

Ido de Haan

Bespreking van: Skript, historisch tijdschrift, jrg. 15, nr. 4, winter 1993. Themanummer Buitenstaanders.

"De keuze voor een bepaald thema werd niet zelden beïnvloed door actuele ontwikkelingen", zo schrijven Abeling en Stevens in hun artikel naar aanleiding van de vijftiende verjaardag van het historisch